

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נג, תשס"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

פרופ' יחזקאל קוטשר – שלושים שנה לפטירתו

א

חזקו עליי דבריה של גבי ציונה שטיינר, בתו של פרופ' קוטשר, שהמשפחה מבקשת שהפעם ידברו על קוטשר האיש ופחות על קוטשר החוקר. השתדלתי לעמוד בזה, אך הדבר לא עלה בידי כל כך.

מאז הופצה ההזמנה לערב הזיכרון הזה פגשתי אנשים רבים שהגיבו עליה בלשון אחד: "כבר שלושים שנה?". אם תרצו, זו דרכם של בני אדם, והשאלה היא שאלה בנאלית; כך מדברים בני אדם... אך דומה אני שבמקרה הזה ראוי לתת לשאלה את משקלה הראוי. לא מעטים הם האנשים שלא התרגלו להסתלקותו של יחזקאל קוטשר, ולפיכך שואלים אם אמנם כבר עברו שלושים שנה מאז נפטר. שכן החלל שנפער עם מותו טרם נתמלא.

הצירוף של חוקר גדול ואיש מעלה אינם חזיון נפרץ במקומותינו. כל אחד מאתנו פגש חוקרים חשובים והכיר אנשי מעלה שחסה בצלם. אולם אך מעטים נצטרפו בהם גדלות במחקר וגדלות המעשה של בני עלייה.

הנוכחות של קוטשר חסרה לרבים מתלמידיו ומכריו. גם מי שלא היו תלמידיו זכרו והזכירו בהזדמנויות שונות, וגם בשבוע האחרון, את נוכחותו של קוטשר בקמפוס גבעתיים, בדרך המוליכה מתחנת האוטובוס מס' 9 אל בניין מייזר – שם שכן בתשל"ב המכון למדעי היהדות ושם הייתה מזכירות הפקולטה למדעי הרוח – ומשם אל בניין הספרייה הלאומית. בקטעי הדרך הקצרים הללו היה קוטשר משיח עם עשרות עמיתים ותלמידים ושאר אנשים שביקש לעמוד על מחסורם כדי למלאו או לשתף את עצמו בצרה מצרותיהם כדי לסייע בפתרון מצוקתם. ויש שהיה מביע את דעתו על מנהיג פוליטי שסרח או טעה או על מאורע בעל היבט לאומי שנתרחש באותה השעה, ולא היה חושש לחוות את דעתו על מחדל או על מעשה שעמד על הפרק. גם מן האוניברסיטה ומאישיה לא חסך, כידוע, את שבט ביקורתו.

* הדברים מובאים כאן כנתינתם בעל-פה בערב הזיכרון. רוב המובאות ששיבצתי בדבריי לא נלקחו מטקסטים כתובים; הם מיוסדים על מה שנחרת בזיכרוני מדברים שנאמרו לפני עשרות בשנים.

בשבילנו, אנו תלמידיו, היה קוטשר מופת בכל אורחות חייו. אהבתו לתלמידיו הייתה להם קניין של קיימה. הוא התעניין תמיד ברעיה או בבעל, שאל לשלום הילדים ולשלום ההורים ובני משפחה אחרים. הוא עקב אחרי שלבי ההתקדמות בלימודים ואחרי הטרדות בעבודה והתעניין בעול הפרנסה של כולם. הוא טיפח את כל מי שנחשב בעיניו ראוי לטיפוח, ויותר מכול, היה טוב עין, מפרגן גדול, שאינו מקמץ בדברי עידוד ובמילי שבח; לא החמיץ פנים ולא זעף, אלא האיר את סבר פניו. קוטשר עקב בעין פקוחה אחרי צעירים שבצעירים והיה מתחקה על התקדמותם בלימודים ובמחקר. לשם כך שקד על השגת עזרה חומרית, כדי שהתלמיד והחוקר הצעיר לא יכרעו תחת עול הפרנסה וכדי שלימודיהם ומחקרם לא ייפגעו.

בערב חתונתו של בנו רפאל זכרנו לברכה, דיבר הדוד דויד, המכונה דיזיה קוטשר, על אביו ועל אמו של יחזקאל קוטשר: יעקב יחיאל קוטשר, בן טלומטש שבגליציה ואיש טופולטשני שבסלובקיה, גיטה לבית זינגר, שנשתלחו בשנת תשי"ב לפולין; הדוד הפליג בשבחם, שאנשי חסד גדולים היו. לאחר דברי הדוד ניגש פרופ' קוטשר אליי ואל רעייתי ואמר לנו: "מעתה אתם יודעים שאין לי דבר משלי, הכול בא לי מאבי ומאמי". שמחתי שאמרתי לו אז בערך כדברים האלה: "כמה בנים זוכים להורים כאלה, וכמה הורים זוכים לבן כמוך". וגם זאת אגלה היום, יודע אני שבאותו ערב קצב קוטשר סכום מסוים לנישואי בנו, מקצתו הופרש למימון סעודת הנישואין ורובו ניתן צדקה לעניים. וזה אך פרט המלמד על הכלל. קוטשר שחווה חיי עוני נהג בנדיבות מופלגת כלפי אחרים.

על כן אין תמה שעד היום רבים מתלמידיו של קוטשר, ובכללם אלו שהיו לחוקרים בכירים ופרופסורים נודעים, מדברים בערגה על יחזקאל קוטשר שלא השאיר אחריו כיוצא בו במידותיו המיוחדות.

ב

שלושים שנה אחרי פטירתו של חוקר הם זמן מספיק להערכת פועלו המדעי ולבחינת החותם שהטביע בתחומים שהוא עסק בהם. בשלושה ענפי מחקר היה יחזקאל קוטשר ראש המדברים, האיש ששינה את כיווני העיון בהם וחולל בעיסוק בהם מהפכה של ממש. ואלו הם: מחקר הארמית וראש לכולם הארמית הגלילית, העברית של קומראן ולשון חכמים.

מאמרו הקלאסי "מחקרים בארמית הגלילית" (תרביץ כא [תשי"ז], עמ' 192–205; כב [תשי"א], עמ' 53–63, 185–192; כג [תשי"ב], עמ' 36–60) הביא למפנה בשיטות העבודה ובמהות התיאור הדקדוקי והבירור המילוני של הלהג הזה ושל להגים אחרים של הארמית. הניתוח המדוקדק שניתח קוטשר

את מסורתו של כ"י וטיקן 30 לבראשית רבה היה לבניין אב לכל עיון פילולוגי ולכל עיבוד בלשני שבא בעקבותיו. כאן טבע את המונח "אב-טקסט" שהיה למושכל ראשון במחקר הארמית ולשון חז"ל, ואף בתחומים אחרים נדרשו לו חוקרים. גם למחקר הארמית הבבלית הקדיש קוטשר מחילו והעמיד תשתית מתודולוגית לבירורה. ואף זאת, העיונים שעייין קוטשר בתולדות הארמית לחטיבותיה מציע היסקים שהפכו להיות נכסי צאן ברזל בתיאור התעודות שנכתבו ארמית.

מחקרים לא מעטים הוקדשו ללשון במגילות קומראן במהלך העשור הראשון לגילוי, ובכללם אנו מוצאים עבודות רבות ערך של גדולי החוקרים כחנוך ילון ז"ל וזאב בן-חיים יבלח"א. משכתב קוטשר את ספרו המונומנטלי "הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים-המלח" שראה אור בשנת תשי"ט, כמו רעשו אמות הספים. הבירורים המתודולוגיים והעקרוניים, העיונים הפילולוגיים, המצע המשווה הנרחב לכל ניתוח בלשני שנעשו בספר זה הציבו שיאים חדשים במחקר. על כן אין פלא שהספר זיכה את מחברו בפרס ישראל לשנת תשכ"א (1961), והיו שתמהו שלא זכה לכל הכבוד הראוי לו אחרי פרסום המחקר הזה. אמנם היו שהלינו על קוטשר שהספר הזה אינו ערוך דיו, אבל היו אלה דקדוקי עניות של מי שלא יכלו לראות את העיקר.

שורת מאמרים חשובה הקדיש קוטשר ללשון חכמים שבכתב יד ולחומר אפיגרפי, כגון הלשון בכתובות בר-כוכבא; כולם כונסו באסופת כתביו, מחקרים בעברית ובארמית, שראתה אור בשנת תשל"ז. עולה על כולם מאמרו המפורסם "לשון חז"ל" שנתפרסם בשנת תשכ"ג בספר היובל לחנוך ילון. מאמר זה משמש מאז אבן יסוד בכל רשימה ביבליוגרפית על לשון חכמים, והוא החשוב שבמאמרים שכונסו בקובץ מאמרים בלשון חז"ל חלק א, שיצא לאור בטבת תשל"ב, במלאות שלושים יום לפטירתו של קוטשר.

יכול השומע לחשוב שמדובר כאן בסקירה על תולדות המחקר בלבד הבאה לציין בקצרה מה עשה קוטשר בתחומים הנזכרים. ולא היא. כתביו של יחזקאל קוטשר עומדים ברובם הגדול במלוא תוקפם עד היום הזה. הם מצוטטים לרוב לא כדי לסתורם, אלא כדי לייסד עליהם עיונים חדשים. בדקתי עשרות פרסומים בארמית, בעברית של קומראן ובלשון חכמים שראו אור משנת 1995 ועד היום, ומצאתי מאות אסמכתאות על כתבי קוטשר. ואזכיר עוד פרט: גם אחרי הופעת חיבורו של אנח'ל סאיינז-בדיליוס על תולדות הלשון העברית, בספרדית ובאנגלית, לא נדחק הצדה ספרו (באנגלית) של קוטשר על תולדות הלשון העברית, אף על פי שאין זה כרטיס הביקור העיקרי של קוטשר החוקר.

אמת, יש החולקים על יחזקאל קוטשר בסוגיות כוללות ובפרטים. אבל רוב המחלוקות הללו באו מכוח עבודתו שלו, ושבח גדול הן לו, שתורתו היא נקודת המוצא לתלמידיו ולתלמידי תלמידיו ולתלמידיהם ולתלמידי תלמידיהם של עמיתיו ושל בני הפלוגתה שלו.

ג

לפי דעתי יש עוד מבחן גדול לחוקר ולמורה אוניברסיטאי, שרבים אינם עומדים בו. אנו מכירים חוקרים רבי זכויות, מלומדים בעלי תרומות מוכחות ובעלות ערך רב במחקר תחומיהם, אלא שהם לא העמידו תלמידים לא כיוצא בהם ולא פחות מהם. אבל קוטשר היה בו הצירוף המופלא הזה, חוקר גדול וקפדן ומחמיר עם עצמו ועם אחרים (אנו זוכרים היטב איך ידע לדקדק כחוט השערה עם חוקרים שכשלו במעט או בהרבה), אבל דעתו הייתה נתונה להעמדת תלמידים. מאמץ אדיר השקיע בפעולה זו שגולה מזמנו ומכוחותיו. אמר לי פעם בטיול ערב ברחוב הפלמ"ח בקיץ תשל"א: "דע לך, העמדת תלמיד אחד שיהיה חוקר חשוב חשובה בעיניי לא פחות מכתובת ספר בכל אחד מן התחומים שאני עוסק בהם". מיותר לומר כמה אמת הייתה באמירה הזאת, וכמה חשיבות יש למסלול הזה בהערכת פועלו של קוטשר.

ד

ועוד עניין חשוב אני מבקש להזכיר כאן. יחזקאל קוטשר היה יהודי שומר מצוות שדקדק בקלה כבחמורה. הוא חילק את ילדיו ברוח "תורה עם דרך ארץ" מבית מדרשו של שמשון רפאל הירש. בשבתו בפרנקפורט על נהר מיין בגרמניה לפני עלותו ארצה ספג קוטשר מן הרוח הזאת שליוותה אותו כל ימיו. ואכן הוא היה מקורב לחוליה הציונית שבמחנה החרדי, אנשי פועלי אגודת-ישראל ומקימי בית ספר "חורב" כדמותו הראשונה בירושלים שלפני קום המדינה ובעשור הראשון לקיומה. חרדיותו לא עמדה אצלו בסתירה לשלומה וטובתה של מדינת ישראל ולנטילת חלק בחובות שהיא משיתה על אזרחיה. לפיכך חילק את בניו לשרת בצה"ל; שניהם היו ביחידות קרביות ואף השתתפו במלחמות ישראל, ובדרך הזאת נתחנכו גם נכדיו ונכדותיו. וגם זאת, לבו של קוטשר היה פתוח לכל יהודי מכל רובדי העם, והוא דאג לטפח יחסים נפלאים עם אנשים שהיו רחוקים ת"ק פרסה באורחות חייהם מאורחותיו שלו. אני מציין זאת כי קוטשר שח לי פעם ואמר בערך כדברים האלה: "שום מחיצה בדעות או באורח החיים אסור שתפגע ביחסים בין חלקי העם, ולפיכך רואה אני חובה עצומה להיות קרוב גם אל הקוראים תיגר על ה' ועל תורתו".

וגם זאת, תלמידים לא מעטים שאינם בני ברית מכל קצות תבל הגיעו כבר בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים לאוניברסיטה העברית ולשיעוריו של קוטשר. כולם היו עד מהרה לבאי ביתו, ועם רבים מהם קיים יחסי ידידות עמוקים וקבועים. קוטשר שקד גם על קירוב תלמידים בני המיעוטים – מוסלמים, דרוזים ונוצרים – שבאו לאוניברסיטה. הוא עשה הכול לקירובם ולטיפוח יחסי אחווה אתם. נזכר אני כי בקיץ תשכ"ט היה פיצוץ בקפטריה שבבניין הספרייה הלאומית בגבעת-רם. להוותנו, שני תלמידים בני הגליל מן החוג ללשון העברית היו מעורבים ישירות בפיגוע החבלני. קוטשר ראה לומר לכל התלמידים בראשית תש"ל, כי יש להיזהר שתלמידיו לא ייתפסו חלילה להכללות ולא יטילו אשמה על מי שלא סרח. איש איש וחטאו ואיש איש וזכויותיו. נזכר אני בתלמיד ג'רייס אלייס איש כפר יאסיף שאמר לי: "אם באנו לאוניברסיטה רק כדי לשמוע את עמדתו זאת של קוטשר, דיינו".

ה

ואזכיר כאן נושא נוסף המאפיין את האיש קוטשר. עיסוקיו במחקר ובהוראה ופעילותו הנמרצת בענייני חסד לא הפריעו לו להיות מעורב בענייני הציבור. יש מי שזוכר בוודאי את תביעותיו הנחרצות מאישי ציבור לנהוג באמות מידה מוסריות מחמירות. הוא פרסם מאמרים אחדים בעיתונות הכללית ובהם הושמעו דברים תקיפים והוצגה התביעה לניקיון כפיים של אישי ציבור.

אזכיר אך שתי דוגמות לפעולות מסוג אחר: בחול המועד סוכות של שנת תשי"ט או תש"ך התקיים סימפוזיון בבית צעירות מזרחי בירושלים על חינוך התיכון הדתי, שנטלו בו חלק שלושה אישים: הרב אלימלך בר-שאול שהיה רבה של רחובות ופרופ' יחזקאל קוטשר זכר שניהם לברכה והרב יצחק יחיאל יעקובוביץ, רבה של הרצליה, יבלח"א. מן הצד האחד עמד הרב יעקובוביץ שאמר שיש לדבוק בדרך הדורות ולכוון את כל הבנים לחינוך תורני בשיבות בלא לימודי חול. מן הצד השני התייצבו הרב בר-שאול ופרופ' קוטשר שתבעו שילוב של חינוך תורני וחינוך כללי שיטפח גם לימודי שפות ומדעים. נזכר אני באמירה קצרה של קוטשר, כי החינוך הכללי צריך להיות לציבור הדתי דרך של לכתחילה ולא של בדיעבד. היינו אז, חבריי ואני, צעירים שלא הכרנו את פרופ' קוטשר, ובאנו לסימפוזיון כדי לשמוע את דבריו של מורנו הרב בר-שאול, אבל יצאנו נפעמים גם מנאומו הבהיר והמחודד של קוטשר.

בחול המועד סוכות של שנת תשל"א, כשנה ורבע לפני הסתלקותו, היה פרופ' קוטשר ממארגני הכינוס על "דמותו של רב בישראל", שהתקיים

בירושלים בידי מערכת כתב העת "המעין". נטלו בו חלק אנשים רבים ובכללם הרב הירושלמי רפאל קצנלבוגן ז"ל, שאמר דברים נכוחים ויפים כדרכו. לא קשה היה לראות כי הרוח החיה בכינוס היה קוטשר; הוא התווה דרך ברורה להכשרת רבנים והעמיד את התביעה שרב צריך להיות איש בלתי תלוי ודמות מופת באורחותיו. מתקציר הדברים שהתפרסם ב"המעין" (כרך יא גיליון ב, תשל"א, עמ' 5–26) אפשר לעמוד על הרקע לקיום הכינוס ועל עצמת נוכחותו של קוטשר בו.

ו

הנה לנו מעט מן ההיבטים שצירף מורנו הגדול יחזקאל קוטשר בפועלו ובאישיותו רבת האנפין.

רגילים אנו לומר – בשעת לוויה או במעמד זיכרון בתום שבעת ימי האבל או במלאות חודש לפטירתו של אדם גדול או אדם יקר – "מי יתן לנו תמורתו?". והנה אני מוצא את עצמי שב ואומר את הדברים הללו לא שלושים יום אלא שלושים שנה אחרי הסתלקותו של יחזקאל קוטשר. והלוא הכול יודעים כי בני עלייה הם תמיד מועטין.